

Narodna noša

Slika 2. Po »rateško« opravljeno dekle nese velikonočna jedila k žegnu, Rateče 1971

V sestavku opredeljujem kategorijo »narodne noše« in podajam glavne značilnosti njenega formalnega razvoja. S prispevkom nameravam pojasniti, da »narodna noša« ne po obliki ne po funkciji ni istovetna s kmečko (tudi ljudsko) nošo, kakršna je bila v navadi na Slovenskem v 19. stoletju.¹

Opredelitev pojava in pojma »narodna noša«, ki je zavzel v zadnjih desetletjih 19. stoletja pa do danes določeno mesto v našem življenju in je nedvomno odsev določenih potreb in ciljev, pojasnjujem v naslednjih poglavjih.

1

Tako kot noša drugih slojev se je tudi noša slovenskega kmeta v raznih časih razvijala v okviru oblačilnih stilnih obdobj, pod vplivom najrazličnejših družbeno-gospodarskih gibal in okoliščin, ki so uravnale oblačenje slovenskega kmeta. V okviru družbenih razločkov posameznih družbenih slojev se je razvijala tudi noša slovenskega kmeta, navzven celo uradno omejevana v svojem razvoju s policijskimi redi, katerih posledica je bilo razločevanje prebivalstva po obleki glede na družbeni položaj. V zunanjem svetu se v tem času vedno bolj širijo svobodomiselnje ideje, ki poudarjajo enakost ljudi, kar se izraža tudi na zunaj v obleki; njen nekdanji značaj, ki je ločeval ljudi med seboj glede na družbeni položaj, se povsem spremeni. To je bil tudi čas, ko se je kmečka noša lahko začela občutneje preoblikovati, ker so bombažni in volneni industrijski izdelki preplavili tržišče in začeli izpodrivati domače platno in sukno. Nova tehnična odkritja 19. stoletja so namreč povzročila velik prevrat v domači in tuji tekstilni industriji. V sredini prejšnjega stoletja začenjajo na naše podeželje v vedno večji meri vdirati domači in tuji tekstilni izdelki, ki povzročijo spremembe v noši.

Nekako od sredine 19. stoletja dalje lahko opazujemo vedno močnejše poenotenje oblačenja na slovenskem ozemlju in zблиževanja z istočasno meščansko nošo. Proti koncu 19. stoletja je postajala kmečka noša vedno bolj enotna in izpričuje vedno več značilnih potez meščanske noše, s katero skuša še danes ujeti korak. Kljub temu pa lahko tudi danes še vedno ugotavljamo v načinu oblačenja slovenskega kmeta posebnosti, kakršne ustrezajo njegovemu načinu življenja in s tem povezanemu sprejemanju in soustvarjanju sodobnejših oblačilnih potez. To velja tudi za Ziljsko dolino (sl. 1) in Rateče na Gorenjskem, kjer se je sicer do danes ohranila in določneje izoblikovala za posamezne slovesne priložnosti v okviru kmečke skupnosti noša, ki je povsem očitno nadaljevanje oblačilne tradicije 19. stol. (sl. 2). V obdobju kmalu po sredini 19. stoletja se naš kmet tudi že v bidermajersko vplivani noši še vedno razločuje od mestnih in trških prebivalcev, v zadnji četrtini preteklega stoletja pa se njihovi noši vedno bolj približuje; tam ima svoje začetke tako imenovana »narodna noša«.

2

Začetke oblikovanja slovenske narodne noše lahko sledimo nekako v šestdeseta leta 19. stoletja. To je čas, ko se je začela noša slovenskega kmeta vedno močnejše spreminjati in se približevati mestni noši.

V duhu romantike, pod vplivom zanimanja za kmečki stan (narod), ki so ga pojmovali kot jedro slovenskega naroda, so v tedanjih časnikih o teh spremembah ve-

¹ Sestavek je razširjena tema referata »Narodna noša« s posvetovanja v Piranu, 11. julija 1970.

Slika 1. »Štehtovci« z »dečvami« na štehtvanju, Zahomec v Ziljski dolini, 1951

liko pisali in jih nostalgичno obžalovali. Številni članki, v katerih avtorji nenehno ugotavljajo, da stara narodova kultura izginja, da se noša opušča in da običaji ginevajo,² nam to najbolj nazorno potrjujejo.

V šestdesetih letih 19. stoletja so zaživele na Slovenskem številne čitalnice. Napredno misleči meščani in tržani so v njih dajali pobude za uveljavitev slovenskega narodnega gibanja, za rast slovenske narodne zavesti. Doba taborov je v sedemdesetih letih zajela tudi kmečko prebivalstvo. Iz tega časa so slovesna taborska zborovanja v Ljutomeru, Vižmarjah, Kubeđu, v Dolini pri Trstu in drugod.³ Ob teh zborovanjih so poročevalci pogosto poudarjali, da so se jih udeležili tudi kmetje v narodnih nošah. Tako pravi člankar v enem izmed poročil o vižmarskem taboru leta 1869: »Tu si videl vzburjenih primorskih Slovencev, katerih je prišlo nekoliko stotin deloma v narodni obleki ...«⁴

Nadrobnejša raziskovanja kmečke noše tega časa kažejo, da se je večina slovenskih kmetov (razen konservativnejših, starejših posameznikov, revnejših in onih iz oddaljenih krajev) že oblačila po sodobnejših merah, v nošo, ki je posnemala mestno. Starejšo nošo, ki je postajala podlaga narodni noši, so tako rekoč že opustili ali pa so si jo tu in tam oblekli za posamezne slovesne priložnosti v okviru domače, vaške skupnosti. Prenekateri so bodisi celo nošo ali posamezne vrednejše

² Primerjaj: Novice 1852, str. 335. Josip Godina Verdelski, Opis in Zgodovina Tersta in njegove okolice, Trst 1827, str. 265, 477.

³ Za tabore glej: Janez Kramar, Prvi tabor v Istri, Koper 1970, str. 25 do 34.

⁴ Slovenski tabor na ljubljanskem polju pri Vižmarjih, Slovenski narod, 20 in 22. v. 1869.

kose, največkrat avbe, sklepance, peče in rute, shranili v skrinje, ki se ponekod še danes kot »družinske svetinje« prenašajo iz roda v rod.

Taborske manifestacije so utrjevale slovensko narodno zavest, bile so kar najvidnejši izraz odpora proti nemškemu, italijanskemu in deloma madžarskemu nacionalističnemu pritisku. In če so se kmetje, ki so se udeležili taborskih zborovanj, oblekli na svojo, največkrat pa na pobudo organizatorjev, v že opuščeno starejšo nošo, so na eni strani z njo navzven izpričevali svojo narodno zavest in pripadnost, po drugi pa so z oblačenjem še ohranjene lastne ali podedovane noše dajali zborovanju praznji, slovesnejši poudarek. Istočasno, kot priča gradivo (ohranjene noše), pa so tudi kmetje nošo — včasih precej brez okusa — prilagajali novi nalogi, jo spreminjali.

V zadnjih desetletjih 19. stoletja je začela tudi mestna in trška gospoda navzven izpričevati svojo pripadnost slovenskemu narodu s tem, da se je oblačila za razne slovesne politične pa tudi verske priložnosti v narodno nošo. Pomembno mesto v tem oblačenju so imele tudi »narodne dame«, saj so z narodno nošo kar najvidneje izpričevale pripadnost in naklonjenost narodu.

Takšna noša nedvomno ni več noša, ki bi se nepretrgoma razvijala v okviru iste družbene skupnosti, marveč je to noša, ki jo zavoljo navedenih potreb začenjajo oblačiti ljudje najrazličnejših slojev in življenjskih ravni. Ob tem je seveda potrebno pojasniti, da oblačenje v narodno nošo nikakor ne sodi med množične pojave. Prav tako so izvzeti revnejši kmetje, predvsem kajzarji in dninarji, kjer je razumljiva nižja oblačilna omika zavoljo nižje življenjske ravni, ki ni dovoljevala, da bi si privoščili razmeroma drago narodno nošo.

Povzemamo: narodne noše torej ni nosil samo kmet, temveč so jo oblačili ljudje najrazličnejših slojev, ki so tako kot kmetje uravnavali svoj način oblačenja po sodobnejših zahtevah in okusu in so si nadevali narodno nošo kot uniformo, kot preobleko za določene priložnosti.⁵

Tako je, kot spoznavamo, narodna noša konec 19. stoletja postala neke vrste simbol za zunanje označevanje narodne pripadnosti in zavesti (sl. 3). Podobni članki gornjo trditev zgovorno ilustrirajo. V Slovanskem svetu je zapisal člankar 1893. leta: »Ni treba praviti, kako zaničujejo naši nasprotniki obstoj slovenskih pravic v Trstu in njegovi okolici. A najjasnejši dokaz za njih krivične in neutemeljene laži je uprav okoličanska narodna noša. Da, tržaška okoličanska narodna noša smelo svedoči, da je okolica slovenska in dokler ne izgine ta neprecenljiva priča, dotlej bomo lahko očitali našim nasprotnikom obrekovanje.«⁶

Narodna noša, ki se je porodila v času taborskega gibanja kot najbolj primerna uniforma za zunanje manifestiranje slovenske narodnosti, je podobno kot slovenska zastava, ki je označevala slovenstvo v času taborskih gibanj in čitalništva,⁷ eden izmed vidnih, aktivnih pojavov v času rasti slovenske narodne zavesti. Pojav, ki še nadalje vse do danes živi svoje samostojno, čeprav občasno življenje.

Nadaljnji razvoj narodne noše spet očitno dokazuje, da se je zavoljo spremenjene funkcije spreminjala tudi narodna noša. Že na prehodu v 20. stoletje se objavljajo

⁵ Izvajanja o narodni noši, kot jo je opredelil Vilko Novak, glej v delu: Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, str. 136.

⁶ B. Narodna noša tržaških Slovencev, Slovanski svet, VI, 1893, str. 173. Za opozorilo se zahvaljujem Živi Grudnovi iz Trsta.

⁷ Kramar, o. c., str. 13.

Slika 3. Pevsko društvo »Zastava« ob 25-letnici, Lonjer 1908

v časnikih članki, v katerih avtorji nadvse prizadevno spodbujajo k obnovi narodne noše in svetujejo, kakšna naj bi ta obnovljena noša bila, s podobnimi nasveti: »Narod je treba vobče pripravljati, posebno pa širše množice, za narodni kraj, za narodno nošnjo.«⁸ V marsikaterih prizadevanjih so izražene tudi panslavistične težnje, vendar vse v duhu tedanjih političnih razmer. Pri večini teh prizadevanj podobno kot tudi še danes največkrat zasledimo prepričanje, da bodo obnovili »pristine narodne noše, predstavnice slovenstva«. »Obleki damo lahko značaj slovenske, če hočete slovanske narodne noše. V kraju je treba seveda veliko spremeniti...«⁹

Z razpadom avstroogrske monarhije je bila ustanovljena Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Slovenski narod je bil uradno priznan. Narodno nošo pa so še nadalje gojili in prav tako oblačili ljudje različnih slojev in ravni, oblačila jo je tudi najvišja družbena elita (sl. 4).

V tem času, ko slovenska narodnost ni bila več zatirana, je narodna noša vedno bolj postajala uniforma za razne, največkrat cerkvene slovesnosti (sl. 5) in turistične prireditve.

⁸ Slovenka, 1899, str. 449.

⁹ Ibidem, str. 207.

Po prvi svetovni vojni so se namreč prizadevanja po oblačenju in obnavljanju narodne noše razširila skoraj po vsej Sloveniji. Narodna noša, ki je zajemala pred tem le posamezna območja na alpskem ozemlju in v delu Primorskega, posebej v vaseh okoli Trsta, se sedaj razširi tudi na druga območja Slovenije. V Beli krajini skrbijo za njen razvoj prizadevni učitelji, podobno v Prekmurju. To je čas, ko kmečka dekleta po vaseh in žene po mestih priskrbujejo svojo narodno nošo, za katero se v tem času uporablja tudi določnejši izraz »paradna noša« — še danes ga uporabljajo starejši ljudje na deželi — ki jo potem nosijo na vseh »paradah«, kot imenujejo razne verske in politične slovesnosti, kjer so nastopale tudi narodne noše.

Tako so na razne shode (sl. 6) politične in cerkvene, na vsesokolske izlete, na evharistične kongrese, na prireditve z nošami v domačih ali tujih mestih, na odkrivanje spomenikov (sl. 7) itd.,¹⁰ hodili v narodnih nošah na eni strani kmetje, katerim so se pridružili tudi v mesta priseljeni nekdanji vaščani, na drugi strani pa v enakem ali celo v večjem številu tudi meščani in tržani (sl. 10). Med mesti se vrstijo Ljubljana, Kamnik, Kranj, Novo mesto, Metlika, med vasmi in trgi pa Lukovica, Komenda, Breg, Cerklje, Radomlje, Šentrupert, Vinica itd.

V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja ima velik pomen delovanje »Naše skrinje« (narodno-obrambno in narodno-propagandno društvo), ki je skrbela za obnavljanje narodne noše.¹¹ Nedvomno pa so ta prizadevanja nastajala tudi pod vplivom sosednjega avstrijskega ozemlja, kjer so se v tem času prav tako živahno zavzemali za obnavljanje kmečke noše. Prizadevanja »Naše skrinje« pa označuje pri večini sodelujočih precejšnje nepoznanje naših kmečkih noš in diletantizem, ki je dosegel in celo presegel vse dopustne meje, kot nam nazorno izpričujejo skice in spremno besedilo, namenjeno obnovljenim nošam (sl. 8).¹²

Po drugi svetovni vojni, ko nastajajo v mestih in na podeželju raznovrstni plesni in instrumentalni ter vokalni »ansambli«, v času povečanih kulturnih stikov in medsebojnih izmenjav ter prikazov »narodne« dediščine doma in na tujem, zlasti pa v zadnjem času močnejšega pospeševanja turizma, ko želimo poleg naravnih lepot in drugih dobrin vedno bolj zahtevnemu turistu dati tudi najrazličnejše zabavno-spektakularne prireditve, nastajajo narodne noše ponovno v najrazličnejših krajih Slovenije, po mestih, trgih in v vaseh.

Tako je narodna noša še posebej v zadnjih letih postala *conditio sine qua*, brez nje ne igra in ne pleše na tujem ali doma nobena folklorna, narodna skupina. Pevski zbori naših izseljencev prav tako nastopajo v svojih narodnih nošah. Pionirji prijateljskih mest se obiskujejo med seboj oblečeni v narodne noše svojih krajev. Predstavnikom oblasti, domačim in tujim (tako kot nekdanj) in njihovim odposlancem poklanjajo cvetje otroci ali odrasli, oblečeni v narodne noše. Ženini in neveste, ki sodelujejo že kar na tradicionalni kmečki ohceti v Ljubljani, so prav tako oblečeni v noše svojih krajev. Kot tudi že pred vojno, so v zadnjih letih spet v navadi »dnevi narodnih noš«, pa predstave običajev z nošami (sl. 9) ipd.

Nadalje nam gradivo o narodni noši, predvsem pa prijave skupin ali posameznikov za sodelovanje pri ljubljanski kmečki ohceti, pričajo, da število ljudi najrazličnejših

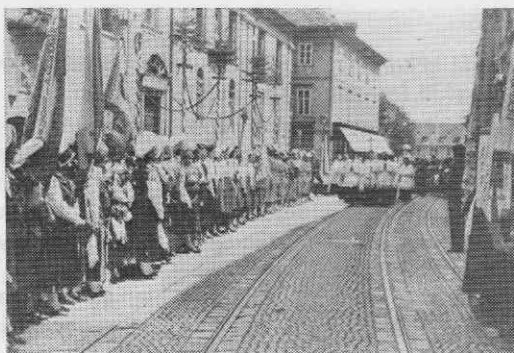
¹⁰ Marija Makarovič, Terenski zapiski iz raznih krajev na Gorenjskem, Dolenjskem in v ljubljanski okolici (1958—1971).

¹¹ Z veliko spretnostjo so si navdušenci pridobili tudi sodelovanje in podporo pri raznih cerkvenih forumih in drugih organizacijah.

¹² Noše in dečve in naši športniki. Pripravila in uredila Marija Šarcova, Naša skrinja, 1927. Za opozorilo se zahvaljujem J. Bogataju.

Slika 4. Kraljica Marija Karadordević v narodni noši

Slika 5. Narodne noše za procesijo, Ljubljana, okoli 1930
Slika 6. Orjuna iz Slovenije na poti na kongres v Beograd, 1925
Slika 7. Pred spomenikom Ivana Cankarja, Vrhnika ok. 1910

poklicev in starosti, ki oblačijo narodno nošo in z njo sodelujejo na raznih prireditvah, iz leta v leto narašča.¹³ Tako je bilo leta 1965 na kmečki ohceti prijavljenih 80, in leta 1971 že okoli 1900 udeležencev.

¹³ Marija Makarovič, Terenski zapiski, o. c., in podatki v Arhivu kmečke ohceti.

3

Krajši pregled razvoja slovenske narodne noše kaže naslednjo zemljepisno razširjenost in formalne značilnosti.

Od taborskega gibanja naprej po nekako do prve svetovne vojne spoznavamo na slovenskem ozemlju kot najvidnejše predstavnice troje narodnih noš: na eni strani je to narodna noša alpskega ozemlja, ki jo oblačijo predvsem na Gorenjskem, v ljubljanski okolici, v delu Štajerskega, Dolenjskega in Primorskega. Na drugi strani sta narodni noši tržaške okolice, tako imenovana mandrijerska, ki ima precej skupnih krojnih potez z nošo alpskega območja, in brška noša, pogosteje imenovana škedenjska, po kraju Škedenj, kjer so jo v največjem številu nosili (sl. 11).¹⁴ Omenjenim nošam je podlaga kmečka praznja noša iz sredine 19. stoletja. Predvsem za alpsko ozemlje pa velja, da je narodni noši vzor praznja oprava premoženjskega kmeta.¹⁵ Mimo tega je to noša, ki je tudi še po današnjih predstavah ljudi naša najbolj »narodna noša«, saj jo zlasti pri obisku v tujini oblačijo »ansambli«, ki igrajo in pojejo gorenjske pa primorske in belokranjske viže.

Poleg teh noš, ki so se oblačile kot narodne, se je na alpskem ozemlju do danes ohranila tako v Ratečah kot v Ziljski dolini na Koroškem, noša, ki se je razvila na podlagi starejše oblačilne tradicije. Podobno kot na primer po drugih krajih »posvojeno« narodno nošo oblačijo domačini v Ratečah in na Zilji svojo nošo za v parado in za udeleževanje pri verskih obredih, kot so telovske procesije, vstajenje in blagoslov jedil. Tedaj se namreč, kot pravijo v Ratečah, v nasprotju z vsakdanjim »gospoškim« načinom oblačenja oblečejo »po ratešk«. Ziljska dekleta in fantje pa gledajo in izvajajo vsakoletni obred štehanja v nošah, ki so se razvile po vzoru noš preteklega stoletja. Kot poudarjajo domačini v Ratečah, pa v zadnjih letih tudi njihovo »paradno, rateško nošo« vzdržujejo pri življenju zunanji vzgibi, predvsem razne spektakularno-zabavne prireditve. Zato se je tudi tukaj v zadnjih letih namesto domačega imena »rateška noša« že precej udomačilo ime narodna noša.

Oblačilni razvoj Bele krajine in Prekmurja kaže glede narodne noše nekoliko drugačen videz. V obeh pokrajinah, kjer je bila v času taborskih gibanj in še na prehodu v 20. stoletje v nekaterih vaseh Predgrad, Stari trg, Vinica, Adlešiči, Kobilje in še nekaj vasi ob madžarski meji), zlasti pri starejših ljudeh še živa oblačilna tradicija po vzorih 19. stoletja, se je začela oblikovati narodna noša šele po prvi in v večjem številu po drugi svetovni vojni. V primerjavi z gospodarsko naprednejšim in zavoljo narodne ogroženosti zavednejšim in politično dejavnejšim alpskim ter primorskim ozemljem sta bili Bela krajina in Prekmurje, politično in gospodarsko nezavedni ozemlji, kar se je navsezadnje kazalo tudi pri udeležbah ljudi na raznih manifestacijah.

Splošne poteze narodnih noš, krojenih za politične, verske in turistične slovesnosti in prireditve, so: moška kot ženska oblačila so krojena iz industrijskega blaga, na alpskem ozemlju pri ženskah večinoma iz svile, v zadnjem času tudi iz umetnih tkanin. Namesto domačega platna so moška in ženska oblačila panonskega območja skrojena iz bombažnega ali polbombažnega blaga. Za narodno nošo

¹⁴ Nadrobnejšo obdelavo tržaške narodne noše glej v diplomski nalogi Žive Grudnove (seminar za etnologijo na Fil. fak. v Ljubljani).

¹⁵ O tej obliki noše je podal zanimivo kritično oceno France Stele, Kmečka kultura, Ljubljana 1944, str. 31–32.

Slika 8. Naša skrinja, skice za obnavljanje noš. Marija Sarc, Ljubljana 1927

Slika 10. Kamniške gospe v narodni noši, Kamnik okoli 1925

Slika 9. Dan narodnih noš v Kamniku, 1967 (Noše iz Podgorja)

alpskega območja je pri ženskah značilna rjavkasto rdeča barva kril, potem še zelenkasta in modrikasta.

Nadalje se pri narodnih nošah alpskega ozemlja kot značilno dopolnilo kaže rdeč dežnik in »kranjski« cekar ter nakit, zaponka in uhani, ki ga redno dodajajo noši poleg sklepancev, ki navadno izvirajo še iz 19. stoletja.

Modro-beli-rdeči slovenski trak je kmalu po letu 1918 med bistvenimi dodatki nošam iz različnih krajev. Tako si ga privezujejo na Gorenjskem na sklepance (sl. 12), v Beli krajini ga obešajo čez ramena (sl. 13), Ziljanke pa si ga prav tako privezujejo za pasove. Po drugi vojni so začeli slovenski trakovi izginjati.

Vidnejše spremembe so nastale tudi pri pokrivalih. Tako je »zlato vezena avba«, za katero je omenil že Trdina, da je »kič, ki se je k nam pritepel iz Švabarije«¹⁶ in ki je veljala v prvi polovici 19. stoletja za pokrivalo premožnejših kmetič ob slovesnejših prilikah, skoraj popolnoma izpodrinila belo vezeno pečo. Po zgledu starih avb, po Sičevih predlogah¹⁷ in po svojih zamislih šivajo tudi še danes domače vaške vezilje avbe, ki posnemajo stare predloge v posameznostih (sl. 14) ali pa se od njih povsem oddaljujejo (sl. 15).

Danes se z avbo pokrivajo povsod, kjer je v navadi narodna noša alpskega ozemlja. Belo vezena peča, večinoma že industrijske izdelave iz tula, se je na prehodu v naše stoletje ohranila le še v ljubljanski okolici k značilnemu črnemu oblačilu. To skromnejšo nošo so potem na paradah (sl. 16), kot poudarjajo ljudje, nosile tudi manj premožne kmetice v vaseh blizu Ljubljane (Lukovica, Radomlje itd.) in na Dolenjskem predvsem v Šentrupertu. Danes je noša z »aptahom«, kot navadno to pokrivalo označujejo, le redke gost na naših sprevodih in prireditvah.

Na Primorskem, predvsem v tržaški okolici, kjer avb kmetice niso nosile, pa so v belo vezene peče, namenjene za prireditve, zašle nove ornamentalne sestavine. Javljajo se peče, vezene z liro in drugimi glasbili (sl. 17), nadalje s košaricami itd., kakršne so vezle vezilje za narodne obleke pevskih zborov.¹⁸

Mimo tega vidimo predvsem v zadnjih letih kot najbolj priljubljeno pokrivalo folklornih skupin zavijačko, upoštevano predvsem iz praktičnih razlogov, ker se tesno prilježe glavi in je za poskakovanje primernejša kot avba ali peča. Zavijačka Zgornjesavske doline pa se je na svojem matičnem ozemlju prav tako že prilagodila spremenjeni slovesni funkciji. Pred petdesetimi leti¹⁹ so namreč začele Ratečanke krasiti do tedaj neokrašene žametaste čelnike s svetlikajočimi se ploščicami, »grolcami«. Čeprav so starejše domačinke sprejele novost z odporom, so se bleščeče okrašeni »tihelni« vseeno obdržali.

Narodna noša je po svoje oblikovala tudi predpasnike. V kmečki noši iz srede 19. stoletja najdemo še raznobarvne. Značilnost narodne noše alpskega območja, razen rateške, so črni predpasniki, navadno krojeni iz spreminjaste svile s strukturno tkanim vzorcem in obdani s črnimi čipkami.

Na prehodu v 20. stoletje so začeli nositi moški dolge bele spodnjice, v narodni noši jih opazimo najprej v okolici Bleda. Tudi pri današnji narodni noši so s svojo

¹⁶ Janez Trdina, Spomini starega Mengšana, Vodnikova pratika 1931, str. 87.

¹⁷ Takšne avbe izdeluje Oblak Pavla iz Podgorja pri Kamniku, ki mi je ljubeznivo posodila fotografiji št. 9 in 19. Hvala!

¹⁸ N. Niklsbacher — M. Makarovič, Slovenske ljudske vezenine, Ljubljana 1970, str. 110

¹⁹ Podatke o rateški noši povzeman po članku A. Novakove, Kmečka noša v Ratečah v 19. in v začetku 20. stoletja, Snovanja, Leto 4, št. 3, Kranj 1970, str. 18.

Slika 12. Ljubljanska gospa v narodni noši, okoli 1920

Slika 13. Dekle v noši iz Adlešičev, kot je bila navada za slovesne priložnosti, zadnja leta pred vojno

Slika 11. Zlata maša v Škednju, okoli 1930

poškrobljeno belino eden najvidnejših elementov noš, ki posnemajo nošo alpskega ozemlja (sl. 19). V povezavi s tem so se poenostavila tudi moška obuvala, vedno manj je tudi čevljarjev, ki bi hoteli ali znali idelovati škornje z lecami. Namesto škornjev z zavihami nosijo moški k narodni opravi največkrat dokolenske škornje ali pa nizke čevlje z belimi ali zelenimi nogavicami. Hlače, ki so se v kmečki moški noši na celotnem alpskem ozemlju tesno oprijemale nog, postanejo pri narodni noši velikokrat ohlapne in krajše krojene. Na drugi strani pa so hlače narodne noše iz Prekmurja v primerjavi s starejšimi nekoliko daljše in precej ožje krojene. Kot smo omenili, pri ženski narodni noši, zaide tudi v moško nošo slovenski trak. Pri tržaških okoličanih ga vidimo na čevljih.

Nadalje nastopajo v narodno nošo oblečeni moški vedno v telovnikih, suknjičev narodna noša skorajda ne pozna, zelo pa so priljubljene rute z resicami ali brez njih.

V skupini opisanih noš pa le pri redkih posameznikih naletimo na nošo, ki izvira iz prejšnjega stoletja. Na splošno velja, da je le še malo noš, ki bi se bile ohranile iz tistega časa in bi bile primerne za nošnjo. V najboljšem primeru opazujemo na prireditvah, da dodajajo posamezniki bolj ali manj zvesto rekonstruiranim oblačilom posamezne kose starejših noš, tako avbe, peče, rute in sklepance, podedovane ali kupljene.²⁰

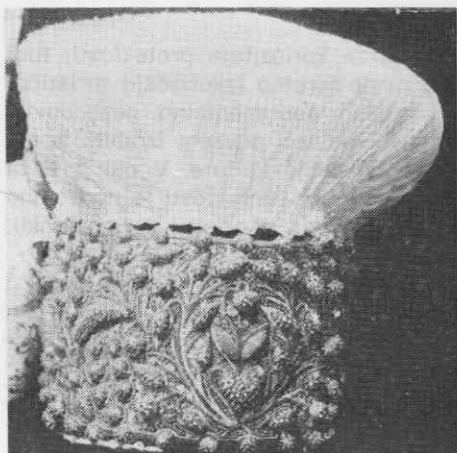
V skupino narodnih noš sodijo tudi noše naših folklornih in zabavno-glasbenih »ansamblov«. Tako na primer tudi priznane folklorne skupine plešejo različne plesne v isti noši. Preoblačenje bi bilo zavržljivo časovne stiske neizvedljivo, po drugi strani pa bi to povečalo stroške za novo garderobo oblačil.

Nekateri izvajalci so spet mnenja — to velja za posamezne skupine na panonskem območju, ki meji na Hrvaško — da so domače noše preveč podobne oblačilom sosednjih Hrvatov, drugje spet Madžarov, in da je že zato treba nošo nekoliko spremeniti. — Za folklorne skupine iz Prekmurja in vzhodne Štajerske je povsem očitno, da nosijo nastopajoči bistveno drugačene noše v primerjavi z nekdanjo kmečko nošo 19. stoletja (sl. 20). Na eni strani je kmečka noša s tega območja slabo raziskana in izvajalci nimajo ustreznih predlog, po drugi strani pa so po mnenju organizatorjev stare kmečke noše tega območja premalo privlačne za ljudi in za prireditve na ravni špektašev preskromnega videza.

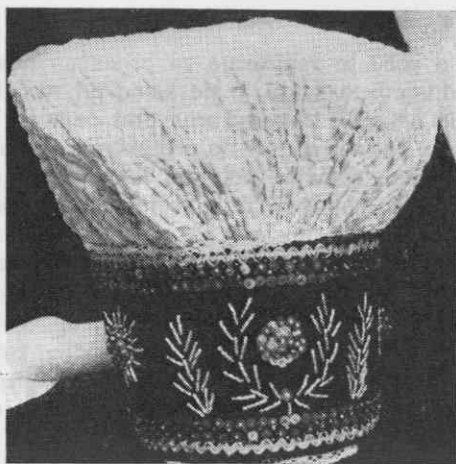
Takšne, lahko rečemo skoraj povsem na novo oblikovane narodne noše, v katerih plešejo vaške folklorne skupine, pa dobivajo na kraju samem ali tudi zunaj njega svojo »domovinsko pravico«. Čeprav starejši, ki še pomnijo, kako so se nekdanj oblačili, sprva zmajujejo z glavami, se takšna uniforma pri domačih in tujih gledalcih počasi staplja s predstavami o nekdanji kmečki noši. Ljudje jo skratka sprejmejo za svojo narodno nošo. Uspešna prireditve je samo dokaz, da je ta noša obenem z izvajanimi plesi osvojila občinstvo, domače in tuje.

V času dajanja informacij posameznikom in vodjem skupin, kako naj si naredijo to ali ono narodno nošo, sem na večkratni nasvet, naj rajši oblečejo oblačila, krojena po današnji modi, vedno dobila enake odgovore: Ljudje hočejo atrakcijo, mi pa plešemo in pojemo in igramo za ljudi (ne za nekaj strokovnjakov). Ljudje pa radi gledajo staro narodno nošo, stare narodne običaje in poslušajo narodne pesmi ...

²⁰ Prav »ganljivo« je opazovati trud nekaterih ljudi, ki si po kosih zbirajo svojo narodno nošo in v ta namen vztrajno pozvedujejo po številnih vaseh.

Slika 14. Avba, izdelala jo je 1970 po Sičevi predlogi Oblakova Pavla iz Podgorja

Slika 15. Avba, izdelal jo je po svoji zamisli Andrejčkov Tine iz Lukovice, 1960

Slika 16. Procesija v Ljubljani, okoli 1925

Slika 17. Vezenina na rokavcih (Skedenj)

Slika 18. Današnja rateška zavijačka

4

In prav to zanimanje za privlačne posebnosti in za kuriozitetne preteklosti, tudi drugod po svetu in ne samo pri nas, bolj ali manj spretno izkoriščajo turistični in nekateri kulturno-prosvetni delavci. To romantično, sentimentalno, nezgodovinsko razmerje ljudi do preteklosti skušajo turistični delavci povsem izrabiti. Iz narodne dediščine odbirajo le nekatere elemente nekdanje kulture. V njih gre za prikaz »najlepšega« iz preteklosti lastnega naroda. Del te preteklosti je nedvomno noša, pa nekatere šege, pesmi, glasba in plesi, ki se dajo izkoristiti kot spektakli, prireditve za domače in tuje obiskovalce.

Pregled obširnejše ankete²¹ nam kaže, da je stopnja izobrazbe praviloma v obrnjenem sorazmerju z zanimanjem za tovrstne prireditve. Na splošno v največjem številu sodelujejo ljudje s podeželja, kmetje in tisti, ki so delno že zaposleni zunaj doma. Prireditve jim pomenijo, kot pripovedujejo, precejšnjo spremembo v vsakdanjem življenju. Tako obiskujejo razne prireditve z narodnimi nošami in druge turistično privlačne špektakle iz leta v leto isti ljudje, z dežele kot tudi iz mesta. Na takšne prireditve zelo pogosto zahajajo, to je bil značilen pojav že za leta pred drugo svetovno vojno, kar vsi člani iste družine, pa bratje in sestre, ki so že poročeni od doma, sosedje in prijatelji. Podeželani, ki hodijo v domačem kraju oblečeni v narodno nošo na velikonočno vstajenje ali telovsko procesijo, se udeležujejo tudi kmečke ohceti in podobnih turističnih prireditev, sprejemajo domače in tuje predstavnike, skratka izkoristijo vsako priložnost, kjer se lahko pokažejo s svojo narodno uniformo.

Na vprašanje, iz kakšnih nagibov sodelujejo na tovrstnih prireditvah, sodelujoči soglasno zagotavljajo, da zato, ker radi in s ponosom oblačijo staro narodno nošo in sodelujejo pri izvajanju in obujanju starih narodnih šeg, ki so jim pri srcu že od mladega, ko so na podobne prireditve zahajali s starši.²² Nekaj primorskih rojakov je še pripomnilo, da s sodelovanjem na kmečki ohceti v Ljubljani in na drugih podobnih prireditvah na stara leta zadoščajo mladostni želji po izvajanju starih slovenskih šeg, ki jih pod Italijo niso smeli predstavljati in se jih udeleževati.²³

Zanimivo je, kot nadalje vidimo iz anketnih listov, da so vsi prepričani, da nosijo pristno nošo, ki naj bi jo bila nosila njihova mati ali oče pa babica ali praded. Pripominjam pa, da so tako zapisali in zagotavljali ljudje, ki oblačijo precej svobodno rekonstruirane lastne ali tudi podedovane narodne noše, ki so jih že poprejšnji nosilci prilagodili novi nalogi.

5

Narodopisci so pri opredeljevanju pojavov, ki jih uvrščamo pod »narodne«, povečini dveh nasprotujočih si mnenj. Na eni strani menijo, da vse te prireditve izkrivljajo oziroma izkrivljeno podajajo dediščino naše kmečke (tudi ljudske) kulture, drugi pa so spet mnenja, da so vsi ti pojavi, prav tako kot drugi izraz določenih potreb in ciljev današnje družbe.

Turistične organizacije imajo nedvomno svoje potrebe in del teh potreb dopolnjujejo s folklornimi, folklorističnimi prireditvami. Nemogoče, tudi povsem ne-

²¹ Anketo mi je omogočila organizacija Kmečke ohceti v Ljubljani. Posebna zahvala gre predsedniku Rudiju Zupančiču.

²² Anketni list, št. 1 do 150 in terenski zapiski za navedene kraje.

²³ Isti, št. 33.

The National Costume

Slika 19. Narodne noše iz Podgorja opravljene za Kmečko ohcet, 1968

smiselno in nenaravno bi bilo zatirati takšna prizadevanja, čeprav to željo od časa do časa slišimo od nekaterih strokovnjakov. Te pojave je treba kot vse druge opazovati in pravilno vrednotiti. Dolžnost organizatorjev takšnih prireditev naj bi bila, da pravilno obveščajo javnost. Če bodo obvestila v dnevnem tisku, na vabilih in letakih, ki obilno skrbijo za populariziranje takšnih prireditev, sproti pravilno dala razumeti javnosti, da gre za neko nošo, neko šego, ki je v celoti ali delno posnetek starejše kmečke kulture, izvajan z željo, da zadostijo določenim potrebam, je s tem zahtevkom že ustrezno.

Če se ob tem razvijajo nove šege in če zahajajo v nošo novi elementi, je to samo del kulturnega razvoja, v katerega je vključeno preinterpretiranje starejših elementov kmečke kulture. Že skromno poznanje zgodovine razvoja naše kmečke noše nam lahko pove, da so kar celi oblačilni kosi zašli v kmečko nošo iz drugih družbenih plasti in da so danes naše domače šege, navedem naj le cerkniške lafarje, pa kostanjeviško šelmo, dobili po kmečkih predelavah in preinterpretacijah, domovinsko pravico.

Ker sta forma in struktura vsakega družbenega pojava povezana z neko družbeno duhovno strukturo, podajajo izvajalci elemente starejše kulture le v formalnih potezah deloma pristno, nujno pa vnašajo vanjo vedno nove poteze. Za zgled naj navedem nenehne stilizacije noš, pa plesov, pesmi in šeg, ki jih spoznavamo tudi pri priznanih skupinah, ki slovijo po »avtentičnih« prikazih noš, pesmi, plesov itd.

Konkretnije: neka folklorna plesna skupina, ki se formalno povsem drži izročila, že s tem, ko pleše plese zunaj določene družbene strukture in vsebine, kateri sta ta noša ali ples pripadala (na primer prikazovanje svatbenega plesa brez svatovanja) in s tem, ko nastopa na odru kot izvajalec programa, predstave, gledališča, špekakla (kar v resnici edinole je), spremeni smisel in bistvo tega plesa. Že površen pogled v garderobo domačih skupin nadalje pove, da so zvečine le kroji oblačil takšni, kot so bili v 19. stoletju, blago, vezene, perilo in, kot omenjeno, tudi pokrivala, pa prilagojeni možnostim in ciljem izvajalcev. In še nekaj, kmetice so nosile obleko drugače, kot jo nosijo današnje interpretatorke.

Končujem: Prav narodna noša (glasba, šega, ples) — funkcijsko in največkrat tudi formalno spremenjena praznja noša slovenskega kmeta, na eni strani pri nepravilnem obveščanju javnosti in nepoučenosti nam nedvomno lahko da napačne predstave o oblačenju in načinu življenja slovenskega kmeta v preteklem stoletju. Po drugi strani pa so to v času in prostoru, pri obravnavanju določene družbene skupnosti, ki za izražanje svojih hotenj in za doseg določenih ciljev posvaja nekatere elemente kmečke kulture 19. stoletja, povsem opredeljivi pojavi. Pojavi, ki zajemajo iz kmečke preteklosti tiste elemente, ki se dajo najprivlačneje prikazati z nošo, šegami in plesi. Pojavi, ki po nenehnih preinterpretacijah elementov starejše kmečke kulture sestavljajo del kulture današnjega Slovenca.

Slika 20. Prekmurska dekleta v narodni noši (predvojna fototeka SEM)

The National Costume

The authoress defines in her article the category of »national costume« and she presents main characteristics of its formal development. She explains that the »national costume« is neither according to its function, and nor with regard to its style, the same as peasant (folk) costume, which was customary in Slovenia in the 19th century.

The definition of this phenomenon and concept, which has acquired since the last decades of the 19th century a certain position in our life and which is undoubtedly an expression of certain needs and aims, are explained with the following reasons: just as the costume of other classes so the costume of the Slovene peasant developed in different periods in the framework of clothing and style, under the influence of diverse socio-economic forces and circumstances, which regulated the clothing of the Slovene peasant. More apparent, external, traits in folk costume, according to which inhabitants of different regions were distinguished still in the middle of the 19th century, began to disappear after that period. The research of the peasant costume proves that there are specific characteristics in clothing of the Slovene peasant even today, and that they are dictated by his way of life.

In the period following the middle of the 19th century, when our peasant's clothes are being influenced by the Baroque and Biedermeier styles and is still distinguished from the town and market-town inhabitants, although the costume becomes more and more similar to their style in the last two decades of the 19th century, the so-called national costume has its origin. In the 1860'ies a number of »čitalnice« (reading rooms) were established in Slovenia. Progressive people from cities and market-towns gave suggestions in these reading rooms for the affirmation of the Slovene national movement. In the 1870'ies during the period of the »tabori« (campings) the peasant population was also involved in this movement. There were many festive meetings which took place at that time. There are not rare appeals in which the organizers asked the peasants to participate at the meetings in old national costumes so that they would also manifest their national consciousness and adherence in an external way.

A more detailed research of the peasant's costume from that time tells us that the majority of Slovene peasants were dressed according to fairly contemporary measures, in costumes which copied the city costumes. When peasants went to festive meetings they were clad in older costumes, which were not generally used, and they sometimes changed them without much taste. In the same period, that is in the final decades of the 19th century, the wealthy inhabitants of cities and market-towns began to declare their adherence to the Slovene nation by putting on the national costume for different occasions. Such costume is not, without doubt, the costume which would develop continuously in the framework of one and the same social community, but it is a costume which people of most diverse classes and social strata begin to put on from time to time as a uniform, as a national costume. After 1918, when the Slovene nation was officially recognized, people of various classes who took part at various political, religious and other performances, were clad in the national costume. In the past years the national costume has especially become a *conditio sine qua* a folklore group would not dance either at home or abroad. The representatives of government are presented bouquets of flowers by children dressed in national costumes, and so on.

Today, in the time of intensive fostering of the tourist trade, in the time when we wish to offer to a more and more demanding tourist also different spectacular performances, the national costume is becoming more and more attractive. Tourist organizations undoubtedly have their needs and some of them are covered by folklore performances. It were impossible, absurd, and unnatural, to suppress such endeavours, although some experts

express this wish from time to time. Such phenomena should be — as all others — observed and rightly evaluated. The duty of the organizers of such performances should be to notify the public correctly. If the notices in the daily press, invitations and posters, which popularize such performances in a large extent, would make it properly understood that some costume, a certain custom is in question, which is, as a whole or partly, a copy of the older peasant culture, shown or performed with an intention to satisfy certain needs, the above-mentioned demand is fulfilled.

The author concludes her articles with the following remarks: It is just the national costume (music, custom, dance) — functionally and in most cases also formally changed festive clothes of the Slovene peasant — which may, on the one hand, convey false ideas about the clothing and way of life of the Slovene peasant in the previous century. On the other hand, these are fully definable phenomena in the times when some elements of the peasant culture of the 19th century are adopted for the expression of the present desires and in order to achieve certain aims. These are the phenomena, which accept those elements from the peasant past, that can be more attractively represented by costumes, customs and dances. These are the phenomena, which after continuous reinterpretations of the elements of older peasant culture, form a part of the culture of the contemporary Slovene.